

Отримано: 04.08.2014 р.

Прорецензовано: 14.08.2014 р.

Прийнято до друку: 25.09.2014 р.

Яворська Т. В. Теорія страхування: еволюція поглядів та сучасне розуміння / Т. В. Яворська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол.: І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Випуск 26. – С. 10–13.

УДК: 368.01

JEL Classification: B 310

Яворська Тетяна Василівна

доктор економічних наук, доцент кафедри банківського і страхового бізнесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

ТЕОРІЯ СТРАХУВАННЯ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ТА СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ

У статті розкриваються основні погляди як вчених-економістів різних наукових шкіл, так і правників, математиків на проблеми страхової науки – зокрема щодо сутності та видів страхування, страхової діяльності, страхового фонду, впливу держави на розвиток страхових відносин в країні. Окремо розглядається внесок українських вчених у страхову науку. Проведене дослідження наукових поглядів вчених засвідчило їх глибинність, масштабність і багатоаспектність та дозволило виявити інтереси та суперечності до основних категорій страхової науки.

Ключові слова: страхова наука, страхування, страхова діяльність, види страхування, страховий фонд.

Яворская Татьяна Васильевна

доктор экономических наук, доцент кафедры банковского и страхового бизнеса
Львовского национального университета имени Ивана Франко

ТЕОРИЯ СТРАХОВАНИЯ: ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ И СОВРЕМЕННОЕ ПОНИМАНИЕ

В статье раскрываются основные взгляды как ученых-экономистов различных научных школ, так и юристов, математиков на проблемы страховой науки – в частности относительно сущности и видов страхования, страховой деятельности, страхового фонда, влияния государства на развитие страховых отношений в стране. Отдельно рассматривается вклад украинских ученых в страховую науку. Проведенное исследование научных взглядов ученых показало их глубинности, масштабность и многоаспектность и позволило выявить интересы и противоречия в основных категориях страховой науки.

Ключевые слова: страховая наука, страхование, страховая деятельность, виды страхования, страховой фонд.

Tetyana Yavorska

the Candidate of Economic Sciences, an associate professor at the department of bank
and insurance business of Ivan Franko National University of Lviv

THEORY OF INSURANCE: EVOLUTION OF VIEWS AND MODERN UNDERSTANDING

The article reflects the basic views of both scientists-economists who represent different scientific schools and legislators, mathematicians on the problems of insurance science – in particular in relation to the essence and types of insurance, insurance activity, insurance fund, the influence of the state on the development of insurance relations in a country. The contribution of Ukrainian scientists in insurance science is explored separately. The undertaken study of scientific views of researchers demonstrated their profoundness, scope and versatility while allowing to detect interests and contradictions with the basic categories of insurance science.

Key words: insurance science, insurance, insurance business, types of insurance, insurance fund, scientists-economists, legislators, mathematicians.

Постановка проблеми. В економічній історії людства еволюція функціонування страхових відносин слугувала об'єктивною основою для формування страхової науки, яка належить до маловивчених, знаходиться у постійному розвитку і часто досліджується істориками, теоретиками фінансів, математиками та юристами. Всі вони спричинились до її утвердження, а їх здобутки не втратили своєї актуальності й донині, бо сприяють поглибленню й розумінню сучасних наукових досягнень. Тому здійснимо ретроспективний аналіз поглядів відомих теоретиків та вивчимо твердження різних вчених щодо проблем страхової науки й теорії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науці не має окремих досліджень формування теорії страхування в Україні та світі. Зокрема, в Україні більш ґрунтовно досліджувалась генеза та еволюція української фінансової думки (монографія «Фінансова думка України» за ред. проф. В. М. Федосова), де розкривається наукова спадщина українських вчених, серед них й К. Воблого [1, с. 620–621]. Проф.

М. В. Мних, О. О. Гаманкова у своїх монографіях при дослідженнях поняття «страхування» здійснювали аналіз здобутків відомих теоретиків, що дозволило їм поглибити теорію страхування [2; 3]. Наша увага буде зосереджена на наукових надбаннях не лише вчених-економістів, але й математиків, юристів щодо різних питань страхової науки. Вивчення наукової спадщини є великою цінністю, сприяє формуванню й накопиченню нових знань і пізнанню сучасних проблем розвитку страхових відносин в країні.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних поглядів та підходів на проблеми страхової науки. Для досягнення цієї мети у статті проводиться всебічний аналіз праць вчених-економістів, математиків та юристів, які проявляли інтерес до проблем страхування, страхової діяльності та страхових відносин.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку страхових відносин впливала на формування страхової науки та теорії. У працях відомих економістів страхування, страхові відносини як окремий напрям не досліджувались, але зазначалась їхня важливість та необхідність вивчення.

У своїй праці «Дослідження природи і причини багатства народів» А. Сміт зазначав, що найбільш успішною організаційно-правовою формою для підприємств зі страхування від вогню та від морського ризику є акціонерні компанії без виключних привілеїв. Учений доводить це прикладами з господарського життя Англії, підтверджує важливість страхових підприємств, «які забезпечують значну стійкість достатку окремих осіб; розподіляючи між багатьма людьми ті збитки, які б розорили окрему особу, страхові підприємства полегшують збитки для всього суспільства» [4, с. 541–542].

Англійський учений А. Маршалл у праці «Принципи економіксу» вивчав роль страхування у мінімізації підприємницьких ризиків крізь призму витрат. Характеризуючи загальні витрати підприємства, він вирізняє збутові та витрати, пов'язані зі страхуванням від ризику. Цілком слушним є припущення економіста, що страхові компанії встановлюють високі страхові премії, передбачаючи можливість недотримання встановлених правил чи обману. Але «якщо збитки від пожеж чи катастроф на морі, коли вони виникають, можуть бути дуже великими, тоді ці додаткові витрати вважаються виправданими почасти через торгові міркування» [5, с. 397–398].

Одне з головних учень страхової науки – вчення про формування страхового фонду. У науковій праці «Капітал» К. Маркс висунув теорію страхового фонду, за якою джерелом його формування є додаткова вартість – єдина частина додаткової вартості та додаткового продукту, а отже, і додаткової праці [6, с. 382]. Основне призначення страхового фонду – компенсація втрат, понесених у процесі виробництва.

Поряд з цією теорією страхового фонду виокремлюють амортизаційну теорію страхового фонду. Основні ідеї цієї теорії сформульовані А. Вагнером, який уважав, що страховий фонд, подібно до амортизаційного, створюється внаслідок поступового переходу частини вартості засобів виробництва на готовий продукт. Величина вартості, що переходить до амортизаційного фонду, залежить від ступеня зношування основного капіталу, а тієї, що переходить до страхового фонду, – від ступеня ризику його загибелі. Тобто, джерелом формування страхового фонду є перенесена вартість.

Отже, А. Вагнер є одним із перших відомих учених, який у політекономічному аспекті й у взаємозв'язку з державними фінансами (на макрорівні) почав вивчати теорію страхової діяльності. У 80-х роках XIX ст. А. Вагнер виступив з ініціативою запровадження державної страхової монополії, що знайшло своє відображення у його роботі 1881 р. «Держава і страхування». У праці «Фінансове господарство» (1883) А. Вагнер сформулював закон щодо постійно зростаючих державних потреб. Він уважав, що однією з основних причин такого зростання є історично обумовлене постійне розширення соціальних функцій держави, яке вимагає створення пенсійного страхування, а також надання допомоги населенню у випадку виникнення стихійних лих та катастроф.

Відтак К. Маркс та А. Вагнер, обґрунтувавши способи створення страхового фонду, сформували теорії страхового фонду – марксистську та амортизаційну, що сприяло подальшим науковим пошукам. Нині домінує перерозподільна теорія формування страхового фонду, яка розглядає страховий фонд як продукт відносин вторинного перерозподілу національного доходу.

До розвитку теорії страхування спричинилися й українські вчені-економісти. У праці «Основи політичної економії» (1909) М. Туган-Барановський тлумачив страхування як «своєрідний метод боротьби з тими випадковими нещастями, які вражають не одночасно обширні групи господарств, а окреме господарство» [7, с. 354]. Учений вирізняв страхування майна і страхування життя. Відтак страхування майна поділив на: страхування від вогню, від нещасних випадків на транспорті, від градобобою, від падежу худоби. Він уважав, що існує багато видів страхування життя, але найпоширенішим є страхування на випадок смерті. Дослідник зазначає і доводить, що страхова операція – це не що інше, як один із видів мінової угоди. страхова премія обмінюється на право одержання в майбутньому, коли настануть відомі умови, більшої страхової суми – подібно до того, як у випадку кредиту обмінюється на деякий час капітал на

відому винагороду в майбутньому. «Страховальник аналогічний кредитору, застрахований – боржнику, і тому правдиве місце загальної теорії страхування – у відділі обміну» [7, с. 360–361].

Привертає увагу запропонована М. Туган-Барановським класифікація щодо форм організації страхування, а саме: взаємне страхування (охоплює особисте взаємне страхування і публічне взаємне страхування); страхування у третьої особи (приватне, якщо страховальник є приватним підприємцем; публічне, якщо страховальником є держава або її органи).

Визнаним теоретиком страхування, страхової діяльності початку ХХ ст. є ще один український науковець – К. Воблий, автор праці «Основы экономии страхования» (1915), в якій страхування трактується як вид господарської діяльності на основі солідарності та відплати, що має своєю ціллю покриття майбутньої потреби. Ще тоді К. Воблий зазначав таку особливість страхової науки, як «її молодість та сукупну комплексність знань» [8, с. 17–18]. Автор обґрунтовує місце страхування у системі політичної економії, зауважує, що в науці одні вчені відносять страхування до сфери обміну, інші – до споживання або розглядають як самостійний розділ політичної економії, поряд з теоріями про виробництво, обіг, розподіл та споживання. Згідно з позицією К. Воблого страхування належить до вчення про доходи.

У полі зору автора – проблеми діяльності щодо страхового захисту, а також перестраховування чи інвестиційної діяльності. Він доводить переваги акціонерної організаційно-правової форми створення страхових компаній; розкриває такі актуальні для сучасності проблеми, як організація реклами у страховій діяльності, процес укладання договору страхування тощо. Дослідник наголошує на важливій ролі держави у розвитку страхової діяльності й пропонує три системи здійснення державного регулювання (хоча це радше системи страхового нагляду, але на той час посилювалася роль держави саме у формі нагляду) [8, с. 89–91]: 1) система публічності (вимагає того, щоби страхові підприємства публікували свої ділові звіти у відповідній формі й надавали їх органам правління); 2) нормативна система (здійснюється нагляд за формальним виконанням встановлених законом вимог); 3) система матеріального нагляду.

Отже, праця К. Воблого «Основы экономии страхования» є помітним внеском у теорію страхування, а викладені у ній основні теоретичні ідеї збагатили страхову науку.

Ще одна праця початку ХХ ст. привертає увагу. Це «Основы страхового дела» (1906) А. Манеса. Автор тлумачить страхування як вид економічної передбачуваності й одночасно організацію, котра ґрунтується на взаємодопомозі [9, с. 13]. Кожне страхове підприємство прагне залучити велику кількість учасників і часто навіть виходить за межі тої держави чи області, де воно початково функціонувало [9, с. 15]. Автор вирізняє соціальне та приватне страхування; при цьому зазначає, що у полі зору його дослідження – приватне страхування, яке поділене на три групи: 1) особисте страхування; 2) страхування майна (страхування транспортне, вогневе, від градобобою, від крадіжки); 3) страхування інтересів (страхування від законної відповідальності, перестраховування).

У сучасному суспільстві теорія страхування поповнюється новими науковими досягненнями. Вона має тісний взаємозв'язок із наукою про ризик, яка виникає наприкінці 60-х років ХХ ст.; її часто називають «математичною теорією ризику» або «новітньою теорією ризику». Перші спроби обґрунтувати термінологію та висвітлити економічні аспекти ризику здійснили А. Вілетт, Г. Бюльман, Г. Сеала.

З-поміж сучасних зарубіжних науковців, що вивчають проблеми теорії страхової діяльності, варто назвати Д. Фарни, В. Гейльмана, К. Мейера та ін. У праці «Вчення про страхове підприємництво» Д. Фарни характеризує потреби сучасної страхової практики, визначає чотири галузі страхування: 1) страхування реального майна (майнове страхування); 2) страхування номінального майна; 3) особове страхування; 4) страхування видів ризиків, виокремлених як такі, що не вмістилися у попередніх.

Проведені дослідження засвідчують, що страхову науку з власним понятійно-категорійним апаратом на новому рівні її розвитку формували також відомі математики та юристи. Окремі праці відомих математиків присвячені страхуванню, передусім страхуванню життя. Вважається, що одне з перших наукових визначень «страхування» запропонував німецький математик Й. Н. Тетенсом у праці «Вступ до розрахунку життєвої ренти і право на її отримання» (1786). У 1760 р. англійський математик Дж. Давидсон розрахував таблицю страхових премій для взаємного страхування життя. Він уперше запровадив систему, в якій страхові премії були однаковими впродовж усього строку страхування, сформулював підходи до формування страхових резервів страховими компаніями.

У наукових працях Д. Граунта, Я. де Вітта було закладено основи актуарних розрахунків як окремого напрямку в математиці. Подальший розвиток ця теорія отримала у працях Е. Галлея, який запропонував форму таблиць смертності (використовують донині), визначив вірогідність дожиття і смерті, обчислив величину премій зі страхування ренти.

Завдяки вагомому внеску в розвиток страхової науки математиків, їх називають тими, які працюють у страхуванні життя (математиками першого виду), а сферу їхніх інтересів – «страховою математикою»

першого виду». Математиків, котрі спеціалізуються на розрахунках щодо майна, комерційної та фінансової діяльності, називають «математиками другого виду» і, відповідно, їхній напрямок – «страховою математикою другого виду».

Свій внесок у формування теорії страхування здійснила правова наука. Багато вчених розглядали страхування з позиції вчення про юридичний договір. У Німеччині вперше у теорії страхового права було застосовано чіткий розподіл страхування на приватне страхування (страхування індивідуальних господарств та окремих осіб) і соціальне страхування (обов'язкове страхування найманих робітників). З цього часу в науці почали окремо вивчати соціальне та приватне (комерційне) страхування. Поліс страхування, його сутність та особливості формування були предметом досліджень науковців-правників. Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'являються наукові роботи юридичного спрямування страхування, у яких, переважно, досліджуються джерела страхового права.

Не менший інтерес до проблем страхування, страхової діяльності, структури страхового ринку та різноманітних видів страхових послуг почали виявляти сучасні вітчизняні науковці (В. Базилевич, В. Баранова, О. Гаманкова, М. Клапків, М. Мних, В. Фурман, Г. Піратовський, Л. Шірінян та ін.). Проблеми, що сьогодні існують у сучасній науці, деякі науковці взагалі ігнорують. Це передусім категоріальне ототожнення понять «страхування» та «страхова діяльність», «страховий сектор»; існують також різні підходи до визначення поняття «страхування». На нашу думку, не можна віднайти єдиного вирішення, бо складність дослідження полягає саме в тому, щоби виявити сутність страхування в такому тлумаченні, яке увібрало б усі характеристики. До речі, більшість визначень поняття «страхування» в умовах командно-адміністративної системи мали універсальний характер і охоплювали одночасно різні його аспекти, однак це не сприяло підвищенню ефективності ні фінансової науки, ні господарської практики.

Висновки. Отже, формування теорії й науки про страхування відбувалося у процесі еволюції страхових відносин у різні епохи суспільного розвитку. Відомі вчені різних часів та шкіл економічної, правової, математичної думки вивчали страхування, використовуючи власні методологічні підходи. До розвитку страхової науки спричинилися й українські вчені. Всі вони разом утвердили поняття та категорії сучасної страхової науки, окремі з них визначали роль держави у розвитку страхової діяльності. Подальший розвиток страхування, вимагатиме від науки сучасних розробок та досліджень щодо впливу глобалізації на функціонування страхових відносин в країні та розробки нових інструментів мінімізації ризиків страхової діяльності.

Література:

1. Юхименко П. І. Фінансова думка України : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Федосова. – Київ : Кондор ; Тернопіль : Економічна думка, 2010. – У 3 т. – Т. 1. – 2010. – 798 с.
2. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: методологія, практика : монографія / О. О. Гаманкова. – К. : КНЕУ, 2009. – 283 с.
3. Мних М. В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика : підручник / М. В. Мних. – К. : Знання України, 2006. – 284 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. [Вступ. стаття и комент. канд. екон. наук Афанасьева В. С.]. – М., Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
5. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл ; предисл. Дж. М. Кейнса ; пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина, Р. И. Столлера. – М. : Эксмо, 2008. – 832 с.
6. Маркс К. Твори. В 30 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс ; пер. з 2-го рос. вид. Т. 25., Ч. II. – К., Політвидав України, 1965. – 511 с.
7. Туган-Барановський М. І. Основы політичної економії / наук. ред., автор передмови і вступ. ст. С. М. Злупко. – Л. : ВЦ Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. – 628 с.
8. Вобльй К. Основы экономии страхования / К. Вобльй. – М. : Анкил, 1995. – 228 с.
9. Манес А. Основы страхового дела / А. Манес ; пер. с нем. под ред. и с допол. М. И. Ушакова. – СПб : М. В. Кечеджи-Шаповалов, 1909. – 173 с.